

М 19

3424-р

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

МАЛИНОВСЬКА Олена Львівна

УДК 141.7:37.07(043.3)

**ОСВІТНЄ ВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ
ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ІНФОРМАТИЗАЦІЇ**

09.00.10 – філософія освіти

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ – 2012

8382
НБ НПУ ім. М.П. Драгоманова

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник – доктор історичних наук, доцент
Савельєв Володимир Леонідович,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
професор кафедри соціальної
філософії та філософії освіти.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Рижко Володимир Антонович,
Центр гуманітарної освіти НАН України,
директор;

кандидат філософських наук
Камінська Оксана Валеріївна,
Навчально-науковий інститут праці та соціальних
технологій Східноукраїнського національного
університету імені Володимира Даля,
доцент кафедри менеджменту соціальної роботи.

Захист відбудеться «23» березня 2012 року о 15.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.16 в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «21» лютого 2012 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н.В. Крохмаль

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження полягає у гострій суспільній потребі дослідити наскільки сучасна освіта, в тому числі і вітчизняна, відповідає глобалізаційним тенденціям, викликам часу. Освіта, віддзеркалюючи цивілізаційно-культурні ознаки суспільства, його соціально-економічні запити, перетворюється у вагомий ресурс країни в її інноваційному поступі. Стан освіти суттєво впливає як на світові процеси, так і на соціальні трансформації в кожній окремій країні.

У свою чергу, освіта відчуває на собі на всіх рівнях – регіональному, національному та локальному, потужні впливи глобалізаційних процесів. У результаті, відбуваються суттєві зміни як в змісті освіти, так і у системі управління освітніми процесами. Глобалізація серйозно впливає на характер взаємовідносин державних органів і системи освіти. Відбувається процес децентралізації та перерозподілу повноважень між центральними та місцевими органами влади. Держава поступово втрачає статус монопольного джерела фінансування та провайдера освітніх послуг.

У багатьох провідних державах світу на хвилі реформ державного сектора надання суспільних послуг, в тому числі і освітніх, поступово утвердилась думка, що традиційна система управління освітою, освітніми закладами, побудована за ієрархічним принципом і орієнтована виключно на ресурс держави вже неспроможна в умовах інформаційного суспільства та глобалізації забезпечити належний рівень керування освітніми процесами. Нові підходи до управління освітою поступово стверджувались, в контексті подолання спадщини тоталітарного минулого, і в посткомуністичних країнах, в тому числі і в Україні. Ці процеси знайшли відповідне концептуальне обґрунтування.

В Україні реформування системи управління освітою відбувається на шляху зміцнення її державно-громадського характеру, гармонізації прав, обов'язків і відповідальності суб'єктів державного управління, підвищення ролі громадського самоврядування та громадськості у забезпеченні ефективних управлінських впливів на всі ланки освітньої системи. Концепція державно-громадського управління освітою має законодавче оформлення у відповідних законах та теоретичне обґрунтування в Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті (2002 р.).

У західній науковій традиції питання управління освітою та проблеми відповідних реформ у цій сфері розглядаються в контексті концепції освітнього врядування, яка у 90-х роках XX ст. стала набувати універсального методологічного характеру. Філософська основа концепції освітнього врядування – це відкрита система, в якій переважаючим є вплив постмодерністських течій – постструктуралізму, конструктивістського інституціоналізму, практичної та критичної філософії.

Нині практично відсутні взаємовпливи української та західної наукової традиції у сфері дослідження проблем управління освітою. Подібний

паралелізм аж ніяк не відповідає інтересам жодної із сторін. Подолання ситуації, що склалась, потребує докладання спільних зусиль. З нашого боку необхідно, перш за все, досконало розібратися в особливостях сучасної західної соціально-філософської управлінської думки, об'єктом дослідження якої є проблеми управління освітою крізь призму концепції освітнього врядування. Мова іде, насамперед, про пошук та обґрунтування спільних методологічних концепцій в європейському та загальноосвітньому дискурсі освітнього процесу.

Ступінь наукового опрацювання проблеми. Література за тематикою, зважаючи на її міждисциплінарний формат, є надзвичайно чисельною і різноманітною, охоплює широке коло освітніх та соціально-філософських проблем. Вона репрезентує різноманітні національні традиції, домінуючими серед яких, з точки зору розробки проблеми освітнього врядування, є американська та західноєвропейська, представлена насамперед вченими США, Англії, Німеччини, а також дослідниками із Австралії та Нової Зеландії.

Дослідження в цій сфері, в свою чергу, є подальшим розвитком теоретичних напрацювань попередників в контексті ідей «освітнього адміністрування» та «освітнього менеджменту», які застосовувались на практиці в західних країнах протягом усього ХХ ст. У Європі узагальнюючі праці з освітнього врядування підготовлені експертами Європейської Комісії.

Деякі із робіт зарубіжних авторів перекладені та видані в Україні. Зокрема, М. Генсона, Т. Серджиовані, М. Барлінгейма, Ф. Кумза, П. Тарстона, М. Квієка, Г. Халаша та інших.

В Україні проблеми управління освітою досліджуються в контексті багатьох наук. Загально-філософські питання, перш за все, в контексті розвитку інформаційного суспільства та глобалізації, розглядаються в працях В. Андрущенка, В. Бакірова, С. Клепка, В. Корсака, В. Кременя, В. Кушерця, В. Лутая, М. Михальченка, М. Поповича, С. Пазинича, О. Пономарьова, І. Предборської, Н. Скотної та інших.

У контексті науки державного управління, соціології освіти, політології підготовлені праці К. Астахової, В. Вікторова, Д. Дзвінчука, В. Дзоз, С. Жарая, Н. Желябіної, Л. Грицяк, Л. Калініної, В. Лугового, Г. Касьянова, Т. Фінікова та інших. Узагальнений аналіз сучасних проблем управління вітчизняною освітою міститься в «Білих книгах», що представлені останнім часом на розгляд громадськості науковцями НАПН України та педагогами-практиками України.

Загальнометодологічні підходи до дослідження управління освітою розробляються в контексті загальної теорії і практики державного управління та державної політики. Насамперед в працях В. Бежа, В. Бакуменка, О. Валецького, В. Горбатенка, О. Кілієвича, А. Колодій, Н. Нижник, В. Ребкала та інших. В працях В. Гальперіної, О. Дем'янчука, І. Іванюк, С. Клепка, В. Пономаренка, В. Савельєва аналізуються політичні аспекти системи управління освітою. Дослідженню безпосередньо феномену освітнього врядування, його концептуального наповнення та практики реалізації присвячено розділ у монографії В. Андрущенка та В. Савельєва «Освітня політика (огляд порядку денного)» (2010 р.).

Питання управління вищими навчальними закладами, проблеми розвитку університетської автономії розглядаються в працях Т. Добко, Т. Жижко, І. Зубрицької, О. Камінської, Г. Касьянова, Л. Коваль, К. Максим, М. Полякова, О. Сігова, К. Січова, С. Савчука та інших.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Загальний напрям дисертаційної роботи пов'язаний із темою дослідження кафедри соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова «Принципи організації та тенденції розвитку вищої освіти у XXI ст.» (рішення Вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова від 22 грудня 2006 р., протокол №5). Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол №7 від 18 лютого 2010 р.).

Мета дослідження – виявити та обґрунтувати теоретичні основи функціонування освітнього врядування у нових дискурсивних та соціокультурних практиках як одного із стратегічних інструментів модернізації освіти.

Досягнення означеної мети зумовило постановку та виконання наступних завдань:

- проаналізувати соціально-політичні та ідейно-філософські засади формування сучасного дискурсу освітнього врядування;
- розкрити зміст домінуючих парадигм у західному та вітчизняному дискурсі освітнього врядування;
- визначити евристичний потенціал категорій: «управління освітою», «адміністрування освітою», «освітній менеджмент», їх взаємозв'язок та співвідношення із поняттям «освітнє врядування», особливості їх використання у західному та українському дискурсі;
- обґрунтувати критерії типології освітнього врядування;
- розкрити особливості взаємодії держави та інституцій громадянського суспільства в системі освітнього врядування;
- дослідити сучасну структуру та функції університетського врядування, особливості його трансформацій в умовах глобалізації і інформаційної революції.

Об'єкт дослідження – освіта як соціальний феномен.

Предмет дослідження – освітнє врядування – його теоретико-методологічні підвалини, категоріальний апарат, практика впровадження.

Методологія дослідження зумовлена особливостями її предмета, який потребує застосування методів дискурс-аналізу в дослідженні філософської та політичної історії становлення та сучасного стану концептуальних основ освітнього врядування. Дискурс-аналіз передбачає міждисциплінарний підхід, який надає можливість опиратись на методологічний потенціал соціальної філософії, філософії освіти, науки державного управління, політичної науки, соціології освіти, педагогіки. Поєднання порівняльного та історичного аналізу дало змогу з'ясувати основні напрямки становлення, визначити особливості

його складових – національних наукових традицій. Методи структурно-функціонального аналізу дозволили дослідити феномен сучасного університетського врядування, його зміст, функції та перспективи розвитку.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що вперше в Україні на дисертаційному рівні предметом дослідження є феномен освітнього врядування у його теоретичному та практичному вимірах.

У результаті дослідження обґрунтовано положення, що характеризуються науковою новизною і виносяться на захист:

Вперше:

- обґрунтовано цілісну концепцію формування та функціонування системи освітнього врядування; *сутність* якої є організаційна взаємодія усіх учасників освітянського процесу; *зміст* розгортається як сукупність процесів-відповідей на питання організації, реалізації і контролю за якістю освіти; *форма* явища подається як комунікативний процес виявлення, постановки, аналізу, узгодження та прийняття управлінських рішень у сфері освіти; розглядається як дієвий механізм демократизації та підвищення ефективності управління освітою в умовах глобалізації та інформатизації, запровадження культури соціального партнерства в процесі вироблення освітньої політики на всіх рівнях – місцевому, національному, регіональному та міжнародному, у вищому навчальному закладі;

- структуровано домінуючі парадигми дослідження освітнього врядування у світовому (від «класичних») ідей «освітнього адміністрування» до сучасних моделей «скеровування» освітніх процесів) та вітчизняному (від моделі надцентралізованого адміністрування до концепції державно-громадського управління) дискурсі, розкрито їх світоглядницьку та теоретичну спрямованість, виявлено особливості їх формування у різних історичних та соціально-політичних контекстах, що дозволило визначити напрями подальшої інтеграції вітчизняної науки шляхом творчого засвоєння здобутків представників відповідного сегменту світового дослідницького простору у розробці актуальних теоретико-методологічних та прикладних проблем освітнього врядування;

- запропоновано евристичну модель освітнього врядування, що функціонує на принципах взаємодії державних органів (інститути, апарат, законодавча база), громадянського суспільства (центри соціального партнерства, аналітичні центри, корпоративні об'єднання тощо), бізнесу (благодійні фонди, консалтингові та аналітичні центри тощо), вищих навчальних закладів (наглядова рада, вчена рада, ректорат, методкомісії). Її результативність пропонується оцінювати за критеріями, що широко застосовуються у світовій та європейській освітній практиці – стабільність, підзвітність, інноваційність, гнучкість, прозорість та відкритість, простота та ефективність.

Отримали подальший розвиток:

- обґрунтування ролі та функцій держави в контексті змін та підходів від їх розуміння виключно як всеосяжного контролю до їх бачення в контексті

сучасних уявлень про державу, органи та інституції якої, в тому числі і в сфері освіти, все більше зорієнтовуються на взаємодію із громадянським суспільством та бізнесом, на скеровування зусиль усіх учасників освітньої політики на досягнення спільної мети – розвиток освіти в інтересах усіх верств населення тієї чи іншої країни;

– ідея університетського врядування в умовах якісних змін у розумінні соціальної відповідальності вищого навчального закладу у зглобалізованому світі, його стосунків із суспільством, переформатування підходів до університетської автономії, яка нині зазнає суттєвого переосмислення у світовому, європейському та українському дискурсі в напрямку її прагматизації та операційності.

Уточнено:

– зміст ключових понять вітчизняного дискурсу – «управління освітою», «адміністрування освітою», «освітній менеджмент». Це дозволило в контексті порівняння відповідних текстів виявити смислові пункти сумісності зазначених понять із поняттям «освітнє врядування», що визначає головне концептуальне навантаження західного дискурсу;

– критерії обґрунтування типологій освітнього врядування на регіональному та національному рівні, а також типологій університетського врядування, що може стати основою пошуків в наших умовах оптимальної моделі організаційно-політичної діяльності державних органів в системі управління освітою, їх взаємовідносин із іншими суб'єктами-співучасниками вироблення та здійснення освітньої політики на всіх рівнях – національному, регіональному, місцевому, у вищому навчальному закладі.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів визначається сукупністю положень та висновків, що визначають наукову новизну роботи. Вони доповнюють та систематизують знання про феномен освітнього врядування у вітчизняному суспільствознавстві, визначають головні напрями подальших досліджень цієї актуальної проблематики. Особливо важливою вбачається проблема інтеграції українських науковців у світовий дискурс освітнього врядування, розробка відповідного категоріального та понятійного апарату на рівні світових стандартів.

Положення дисертаційної роботи можуть бути використані при підготовці навчальних програм, лекцій та методичних матеріалів при викладанні курсу соціальної філософії, філософії освіти, соціології освіти, спецкурсів з освітньої політики, управління освітою тощо.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертації обговорювались на кафедрі соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, а також на всеукраїнських науково-практичних та науково-теоретичних конференціях та семінарах, а саме: Науково-практичному семінарі «Освіта в полікультурному просторі ХХІ століття: пошук стратегічних пріоритетів» (Київ, 2009); Науково-практичній конференції «Університетська освіта в Україні і світі: стан, проблеми та шляхи розвитку» (Київ-Луцьк, 2009); Науково-практичному

семінарі «Інноваційний стратегічний розвиток освіти: філософсько-педагогічний дискурс» (Київ, 2009); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Університет – позашкільний навчальний заклад – загальноосвітній навчальний заклад» (Київ, 2010); Науково-практичній конференції «Основні напрями модернізації вищої освіти в контексті викликів епохи» (Київ-Глухів, 2011); Перших Українських педагогічних студій «Освіта та культура як запорука сталого демократичного розвитку суспільства» (Київ-Луцьк-Рівне, 2012).

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження оприлюднені у 3 статтях у фахових наукових виданнях з філософських наук.

Структура і обсяг дисертації. Відповідно до мети та завдань дослідження робота складається із вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, висновків та списку використаних джерел (213 позицій). Загальний обсяг дисертації – 178 сторінок, із них основна частина дисертації – 157 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** розкривається значущість обраної теми, обґрунтовуються підстави та необхідність проведення дослідження, аналізується ступінь розробленості проблеми, визначаються мета та завдання, об'єкт та предмет дослідження, визначено теоретико-методологічні основи роботи, формулюються положення, що претендують на наукову новизну та виносяться на захист, обґрунтовано теоретичне та практичне значення отриманих результатів.

У **першому розділі – «ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСВІТНЬОГО ВРЯДУВАННЯ»** – обґрунтовуються науково-теоретичні засади дослідження, в ретроспективі аналізується процес формування сучасного дискурсу освітнього врядування.

У **підрозділі 1.1. – «Домінуючі парадигми теоретичних основ розвитку освіти»** – обґрунтовується методологічний потенціал соціокультурного дискурс-аналізу як теоретико-методологічної основи дисертації. Дискурс – це спосіб упорядкування дійсності, спосіб бачення світу. Сформований і закріплений у мові, він знаходить свій вияв у найрізноманітніших практиках, через які не тільки відображає світ, але й активно його творить.

Соціокультурний дискурс – аналіз дозволяє дослідити соціально усталені засоби бачення та інтерпретації соціальної практики, дії людей, інституційні форми їх організації. Об'єктом особливої уваги в роботі є характер взаємодії дискурсу та суспільства. Враховується, що дискурс в процесі трансформації суспільства та культури відтворює політичні та владні відносини, які є одним із визначальних факторів, що впливають на зміст та конфігурацію освітнього врядування в суспільстві. Освітнянські дискурси завжди пов'язані з іншими дискурсами – із тими, що виникли раніше, одночасно та після них. Звертається увага на тривалість дискурсу, його головних елементів в часі.

У процесі дослідження дискурсу освітнього врядування виокремлюються особливі, за визначенням М. Фуко, дискурсивні формації – наукові парадигми. У роботі вони розглядаються як сукупність цінностей, правил та норм, які визначають установку мислення розглядати феномен освітнього врядування у певному методологічному ключі, та використанням відповідного понятійно-категоріального апарату, концептуальних схем.

Сучасна інформаційна революція формує нову парадигму у філософії освіти, в центрі якої міститься ідея інформації як головного фактору сучасного суспільного життя. У роботі аналізується два основні підходи до проблеми інформатизації суспільства – технократичній, представники якого розглядають інформаційні технології, перш за все, як засіб підвищення продуктивності праці, та гуманітарній, прибічники якого розглядають інформаційні технології під кутом зору їх соціальної значущості. Останній напрям є домінуючим у своїх впливах на сферу освітянської діяльності.

Перехід до інформаційного суспільства вимагає нової якості освіти – інноваційної. Відбувається якісна зміна структури і змісту освітніх програм, форм і методів організації навчального процесу, системне, комплексне застосування інформаційних технологій. Інноваційна освіта – це освіта, яка ґрунтується на нових знаннях та інноваційній динаміці, на використанні новітніх інформаційних технологій.

Інформатизація – це не тільки нові можливості, але і реальні ризики. Це і негативні психологічні та фізіологічні фактори, що впливають на здоров'я людини, це і загроза втрати традиційних методик навчання, їх виховних функцій. За цих обставин створення та застосування ефективних протекторів, здатних захистити людину і суспільство від небажаних втрат, є однією із необхідних умов створення ефективної, гуманістичної за змістом, системи освітнього врядування.

У контексті нової парадигми кардинальним чином змінюються уявлення про організацію влади та управління в соціальних системах, в тому числі, і в освіті. Інформаційна парадигма впливає на дискурс освітнього врядування по двох основних напрямках – на теорію і практику управління освітніми процесами та на їх зміст, форми та методи навчання. Філософія визначає зміст та перспективи, класифікує феномен освітнього врядування в руслі інформаційної парадигми.

На теорію і практику освітнього врядування системний вплив здійснює глобалізація, яка виступає своєрідним каталізатором розвитку інформаційного суспільства. Із усіх наявних підходів до дослідження впливів глобалізації на освітнє врядування в роботі особлива увага приділяється культурно-цивілізаційному та інформаційно-комунікативному. Процеси та явища, що інтерпретуються як глобальні, заявляють про себе в освіті пізніше, ніж в економіці та міжнародно-політичній сфері. Вплив глобалізації на освітнє врядування має як безпосередній, так і опосередкований характер, його наявність чи відсутність залежить від багатьох факторів.

У роботі аналізується феномен «глобальної освіти», ініціаторами розвитку якої є американські вчені. Їх досвід знайшов своє реальне втілення у багатьох розвинутих країнах, зокрема у Фінляндії, де спеціальну програму впроваджували на державному рівні протягом 2007-2010 років. Світовий, європейський досвід розвитку «глобальної освіти» заслуговує на серйозну увагу з точки зору його творчого застосування в нашій країні.

Теорії інформаційного суспільства та глобалізації – дві домінуючі парадигми, що визначають, в кінцевому рахунку, зміст та напрями сучасних досліджень теорії та практики освітнього врядування. Їх глибина та універсальність диктують необхідність міждисциплінарного підходу до аналізу процесів, що відбуваються в сфері освіти, управління освітніми процесами. Потреба у міжгалузевій кооперації обумовлює, в свою чергу, посилення взаємодії представників різних національних традицій у дослідженні глобалізаційних та інформаційних процесів на освітнє врядування.

У підрозділі 1.2. – *«Формування сучасного дискурсу освітнього врядування»* – обґрунтовано та визначено зміст ключових категорій, які використовувалися у відповідних дослідженнях раніше і зараз, які існують між ними зв'язки та відмінності, наскільки вони узгоджуються між собою. По-друге, в контексті світового дискурсу освітнього врядування зіставлено вживану в Україні термінологію з англомовною, яка є інтегруючою для світового співтовариства дослідників. По-третє, з'ясовано зв'язок нової термінології з тими основними концепціями освітнього врядування, що продукує філософія, політична наука та наука управління. В роботі аналізується зміст та взаємозв'язок наступних понять: управління (управління освітою), адміністрування (адміністрування освітою), менеджмент (освітній менеджмент), державна (суспільна) політика, державна (суспільна) освітня політика, врядування (освітнє врядування).

Українська наукова традиція розглядає феномен управління як одну із фундаментальних властивостей об'єктивної реальності. Особлива ланка в системі соціального управління – управління освітою, що є складною, багаторівневою системою, яка, в свою чергу, поділяється на підсистеми. Управління освітою здійснюється як безпосередньо – у формах самоуправління, так і через державні органи, інші суспільні інститути. Освіта була і залишається одним із головних об'єктів державного управління.

Концептуалізація взаємовідносин держави та системи вищої освіти здійснюється по різних напрямках. Домінуючою темою у зв'язку із цим є аналіз проблеми за лінійною дихотомією «централізація – децентралізація». Однією із характерних особливостей західної наукової думки є те, що сучасні уявлення її представників про управлінські процеси в освітніх організаціях є результатом взаємовпливів, взаємопроникнення, з одного боку, – теорій державного управління (Public Administration), а з іншого, – теорій компаративного менеджменту.

Процес формування дискурсу освітнього врядування в західній науковій традиції включає в себе наступні етапи: 1) 40-70 рр. ХХ ст. – класичні моделі

«освітнього адміністрування»; 2) 80-90 рр. XX ст. – модель управління освітою у руслі «нового державного менеджменту»; 3) кінець 90-х рр. XX ст. – наш час – утвердження моделі «освітнього врядування», яка має чітку антиієрархічну, антибюрократичну спрямованість, орієнтує на горизонтальні зв'язки та взаємодії в системі управління освітою, на скеровування зусиль усіх учасників освітньої політики.

У другому розділі – **«ЗОВНІШНЄ ОСВІТНЄ ВРЯДУВАННЯ»** – розглядається питання взаємодії державних органів та закладів освіти в контексті існуючих типів освітнього врядування.

У підрозділі 2.1. – *«Типологія освітнього врядування»* – аналізується світовий досвід формування сучасної системи освітнього врядування в усіх її основних вимірах – на рівні навчального закладу, на національному, регіональному та світовому рівнях. Предметом особливої уваги є обґрунтовані у західному суспільствознавстві розгорнуті класифікації та типології освітнього врядування, ключовими показниками яких є характер національної держави (nation-state) та державного управління освітою. В роботі аналізуються наступні основні моделі – модель «держава-контролер» (the state control model), модель «держава-наглядач» (the state supervising model), «ринкова модель» (the marketbased model).

У західній науковій думці термін «зовнішнє освітнє врядування» охоплює увесь комплекс проблем, пов'язаних із взаємовідносинами вищих навчальних закладів, як окремих, так і усієї системи вищої освіти із державою, державними органами. В цьому контексті концепція освітнього врядування має чітку та однозначну практичну спрямованість, оскільки її поява в науковому арсеналі обумовлена потребами реформування системи управління освітою. Ключовою ідеєю є налагодження механізму взаємовідповідальності за надання освітніх послуг між державою, ринком та громадянським суспільством.

У роботі наголошується, що тісний зв'язок між змінами в загальній системі державного врядування і освітнього врядування в існуючих типологіях децентралізації – адміністративній (синонім поняття «деконцентрація») і демократичній. Адміністративна децентралізація означає розширення компетенції місцевих органів державного управління, демократична децентралізація орієнтована на активізацію системи місцевого самоврядування, підвищення її ролі в управлінні освітою.

Західний досвід вибудови демократичної системи освітнього врядування знайшов своє втілення у реформаторських заходах урядів колишніх країн «соціалістичного табору». Існуюча в них «політико-адміністративна система» зазнавала трансформації у двох напрямках. Одні країни, в залежності від політичного контексту і традиції, розбудовували «політико-демократичну систему», інші – «адміністративно-професійну». Ключова ідея першої – децентралізація, яку досить послідовно реалізовували у Болгарії, Польщі та, у найбільш радикальній формі, в Угорщині. В «адміністративно-професійній» системі врядування наголос робиться на особливій ролі експертів, експертного

знання в управлінні освітою. В цьому напрямку рухались Чеська Республіка, Словенія, Румунія.

Складність реформ системи освітнього врядування полягає у необхідності забезпечення правових та організаційних змін необхідним рівнем культури управління. В роботі звертається увага на необхідність осмислення природи управління, врахування фактора духовності в цьому процесі. Гуманістичний підхід до освітнього врядування передбачає перехід на особистісно-орієнтоване управління, який забезпечується шляхом створення умов для особистісного психосоціального зростання кожного учасника навчально-виховного процесу. Надійною основою реалізації особистісного підходу до управління освітою є гуманістично спрямована вітчизняна філософія освіти.

У *підрозділі 2.2. – «Зміни у функціях держави в системі освітнього врядування»* – наголошується, що зміни у змісті та засобах здійснення освітнього врядування у розвинутих демократичних країнах світу виявляють себе насамперед в утвердженні сучасної філософії управління, що передбачає творче співробітництво усіх зацікавлених сторін освітнього процесу – держави, громадянського суспільства, споживачів освітніх послуг, гармонізацію їх інтересів в контексті суспільних потреб. Спостерігається чітка тенденція в напрямку делегування та посилення автономії вищих навчальних закладів. Компетенція профільного міністерства – формулювання загальнонаціональної освітньої політики, контроль за якістю освіти та виконанням навчальними закладами вимог чинного законодавства.

Важливою складовою зовнішнього освітнього врядування в розвинутих країнах є загальнонаціональні органи контролю за якістю освіти. В роботі аналізується практика застосування відповідних процедур оцінки діяльності вищих навчальних закладів у Великобританії та Франції. Ключовою процедурою є інституційний аудит, який характеризується, як правило, логічністю, прозорістю, виваженістю та відповідальністю.

Філософія європейського освітнього врядування орієнтує національні уряди не на директивне, а на стратегічне планування, яке відзначається раціональністю, прагматизмом. Типовим є робоче планування (1-2 роки), стратегічне планування (5-6 років) та планування віддаленого майбутнього (10-20 років). У більшості європейських країн склався компроміс між центральним плануванням у масштабах усієї країни та локальним плануванням. Роль центру зводиться до трьох функцій – координаційної, регуляційної та розподільної.

Децентралізація передбачає розвиток стратегічного мислення власне і в університетському середовищі. Це обумовлено, по-перше, послабленням урядового контролю за розвитком вищої освіти, по-друге, наявністю гострої конкуренції на ринку освітніх послуг (набір студентів, пошуки додаткових джерел фінансування, пошук кращих кадрів тощо).

Основоположні принципи стратегічного планування: результативність, актуальність та своєчасність, прозорість, довіра та взаємодовіра усіх зацікавлених сторін. Стратегічний план, як одна із важливих складових загального плану розвитку вищого навчального закладу, має три рівні –

формування, обґрунтування місії, загальних цілей університету, стратегічний план та поточні плани. Стратегічне планування невід'ємне від стратегічного менеджменту. І стратегічне планування, і стратегічний менеджмент є органічною складовою сучасного освітнього врядування на всіх рівнях – регіональному (європейському), національному, місцевому та на рівні вищого навчального закладу. У роботі звертається увага на те, що усі європейські країни, охоплені Болонським процесом, мають спільні стратегічні цілі.

Національні стратегічні пріоритети в країнах Європейського Союзу охоплюють, насамперед, дві сфери – фінансову та кадрову політику. Це, перш за все, диверсифікація джерел фінансування, розширення, з одного боку, автономії вищих навчальних закладів у фінансовому менеджменті, а з іншого – посилення їх відповідальності в цій сфері, формування партнерських відносин у трикутнику – «університет-бізнес-громадянське суспільство», впровадження науково обґрунтованих критеріїв оцінювання досягнутих вищими навчальними закладами результатів.

Країни Європейського Союзу послідовно збільшують витрати на вищу освіту, які складають в середньому 1,14% ВВП. У Данії, Фінляндії, Швеції, Норвегії – більш як 2%. Збільшення обсягів державного фінансування вищої освіти – стратегічна лінія провідних європейських країн. Державні ресурси залишаються переважною формою фінансування освіти на сучасному етапі, яка стає все більш різноманітною.

Ключовим елементом взаємовідносин між державою і вищими навчальними закладами в контексті освітнього врядування є система підзвітності вищих навчальних закладів за використані на власні потреби суспільні кошти. Існуючі в європейських країнах системи фінансового аудиту в основному забезпечують прозорість у фінансовій діяльності навчальних закладів. Цей механізм є важливим інструментом реалізації центральними органами влади своїх стратегічних цілей.

Світовий досвід перегляду функцій державних органів в системі освітнього врядування певною мірою враховується в процесі реформування вітчизняної системи управління освітою, яка розглядається як державно-громадська. Концентрованим виразом громадської думки, її відповідним організаційним оформленням виступають інститути громадянського суспільства, яке перебуває у зародковому стані в нашій країні. В роботі аналізуються існуючі в українському дискурсі основні моделі державно-громадського управління освітою.

У **третьому розділі – «УНІВЕРСИТЕТСЬКЕ ВРЯДУВАННЯ»** – розглядається його структура та функції, звертається особлива увага на проблеми впровадження університетської автономії в сучасних умовах.

У *підрозділі 3.1. – «Структура та функції внутрішнього освітнього врядування»* – наголошується, що для сучасної практики університетського врядування характерною тенденцією є переорієнтація управлінських організаційних структур із ієрархічного на органічний тип. У західних теоріях освітнього врядування наголос робиться, як і у вітчизняному

суспільствознавстві, на системному підході до вивчення структури та функцій освітнього врядування. Його сутність знаходить свій концентрований вияв у організаційній взаємодії усіх зацікавлених учасників щодо постановки і реалізації мети освіти. Зміст явища розгортається у процесах-відповідях на наступні питання: по-перше, яким чином організована та функціонує внутрішня система прийняття рішень, по-друге, хто, які структури та підрозділи контролюють фінанси освітньої установи, по-третє, хто вирішує кадрові питання, по-четверте, хто визначає зміст навчальних програм, по-п'яте, які інструменти використовуються в реалізації на практиці задекларованих принципів внутрішнього освітнього врядування. І, нарешті, по-шосте, наскільки система врядування відповідає наступним вимогам – стабільність, підзвітність, інноваційність, прозорість та ефективність. Форма явища подається як комунікативний процес виявлення, постановки, аналізу, узгодження та прийняття управлінських рішень у сфері освіти.

Пошук відповідей на зазначені питання, здатних забезпечити адекватне розуміння сутності внутрішнього врядування навчального закладу, здійснюється по багатьох напрямках зусиллями представників різних наук. Один із них – розробка питань організаційної культури вищого навчального закладу, яка, перш за все, передбачає існування цінностей, здатних забезпечити виховання безкорисливого прагнення знань, любові до істини і бажання звільнитись від помилки, інтелектуальної чесності і відкритості, самокритичності, толерантності, допитливості і цікавості. Дотримання академічної чесності – одна із найважливіших складових організаційної культури вищого навчального закладу.

В умовах формування нового типу університету – підприємницького, важливого значення набуває впровадження як в систему управління навчальним закладом, так і в навчальний процес інноваційної підприємницької культури. При цьому актуальною залишається проблема збереження та уважного ставлення до фундаментальних академічних цінностей в умовах розповсюдження ринкових методів освітнього менеджменту.

У роботі розкривається зміст основних функцій, які виконує організаційна культура вищого навчального закладу. Це, насамперед, налагодження соціального партнерства, консолідація зусиль колективу на ефективну реалізацію місії вищого навчального закладу, формування спільних морально-етичних та академічних цінностей, зміцнення зв'язків із навколишнім середовищем, яке містить як можливості, так і загрози для колективу навчального закладу, його керівних органів.

В Європі не існує якоїсь однієї домінуючої моделі організаційного врядування вищого навчального закладу. Різноманітність залишається однією із родових ознак європейської системи вищої освіти. Принципи побудови структури врядування навчального закладу визначаються відповідними положеннями національного законодавства. Все виразнішою стає тенденція до більш активної участі «зовнішніх стейкхолдерів» у внутрішньому житті вищих

навчальних закладів. Вважається, що це сприятиме більш тісному зв'язку між ними та суспільством, економікою, ринком праці.

Особливості дії цієї тенденції докладно розкриваються в процесі аналізу відповідної практики освітніх систем США та країн Європейського Союзу. В ряді країн відбувається зміна в балансі сил в системі університетського врядування на користь виконавчих структур за рахунок послаблення ролі колегіальних органів. Разом із тим залишається значна кількість країн, де ці органи продовжують нести повну відповідальність за стратегічне планування, загальну освітню та наукову політику вищого навчального закладу.

У роботі значна увага приділяється аналізу ролі дорадчих та наглядових рад (Advisory/Supervisory Body) у діяльності вищих навчальних закладів, їх місця в системі внутрішнього освітнього врядування. Загальноєвропейська картина неоднозначна – в деяких країнах зазначені органи мають суто формальний декоративний характер, в інших, яких переважаюча більшість, наглядові ради відіграють важливу роль у діяльності вищого навчального закладу, здійснюючи реальний вплив на його стратегію, фінансову та кадрову політику.

У підрозділі 3.2. – *«Автономія – ключовий фактор розвитку університетського врядування»* – наголошується, що жодна інша проблема, що стосується університетського врядування, не викликає стільки уваги з боку науковців та громадськості, як проблема автономії вищого навчального закладу. В науковому дискурсі представлені теорії, концепти, що репрезентують філософію, політичну науку, соціологію, педагогіку тощо. Філософський підхід передбачає розгляд виникнення та саморозгортання ідеї університету в конкретному просторі (середовищі) і часі. Наголошується, що університетська автономія має серйозне історичне обґрунтування у європейській культурній традиції, яка знайшла своє втілення у двох організаційних моделях – «болонській» та «паризькій», реалізація яких відбувається відповідно до особливостей конкретних історичних традицій.

Досвід та історична традиція є основою адекватного розуміння університетської автономії в сучасних умовах. Основоположні концепції та дефініції складного процесу отримання та здійснення автономії досить чітко сформульовані у наявних спільних офіційних міжнародних документах. В роботі розкривається зміст наукової, освітньої, адміністративної та фінансової автономії вищого навчального закладу. Академічна свобода та автономія – це діалектичне поєднання прав та обов'язків вищих навчальних закладів, їх відповідальність, підзвітність перед суспільством.

В Україні, на відміну від європейських країн, традиції університетської автономії практично відсутні. Відповідно, має місце певною мірою спрощене та збіднене розуміння соціальних конструктів університетської автономії. Спроби визначення оптимальної моделі автономії університетів виявили в процесі її практичної реалізації в Україні низку методологічних проблем. Зокрема, досі чітко не відпрацьовано концепт «університетська автономія». Це стосується і авторитетних документів світової освітньої спільноти, в яких даються загальні,

досить абстрактні формулювання, які акцентують на необхідності моральної та інтелектуальної незалежності університетів. У науковому середовищі не заперечується, що основними вимірами університетської автономії є організаційна, академічна, фінансова автономія та автономне право вирішувати кадрові питання.

У **Висновках** підсумовано результати дослідження, серед яких найбільш істотні такі:

У процесі порівняльного аналізу змісту західного (англосаксонського) та національних дискурсів визначено, що вони мають як спільні, так і специфічні, відмінні риси. Спільним для західної та вітчизняної наукової традиції є те, що вони розвиваються в контексті загальносвітових дискурсивних формацій – наукових парадигм, у розробці яких головну роль, якщо говорити про освітню проблематику, відіграє філософія. Одну із таких формацій формує сучасна інформаційна революція, яка впливає на дискурс освітнього врядування по двох основних напрямках – на теорію і практику управління освітніми процесами та на їх зміст, форми і методи навчання. Філософія, в руслі інформаційної парадигми, під час осягнення процесів в сфері освіти, освітнього врядування вирішує такі завдання: 1) класифікує, конструює сучасний стан освіти, визначає її перспективи; 2) з'ясовує причини існуючих проблем, обґрунтовує шляхи її вирішення; 3) пропонує раціональне розуміння інноваційної складової нової якості управління освітою.

Системний вплив на теорії і практику освітнього врядування здійснюють глобалізація і інноватика – своєрідні кількісний і якісний каталізатори розвитку інформаційного суспільства. Цей процес відбувається на всіх рівнях освітньої системи – на рівні навчального закладу, місцевому, національному, регіональному та світовому. Вплив глобалізації на освітнє врядування має як безпосередній, так і опосередкований характер. Головним результатом розгортання глобалізаційних процесів в сфері освіти є її перехід на ринкові рейки. В цьому контексті система освітнього врядування вибудовується з позицій економічної та організаційної раціональності – на рівні вищого навчального закладу, в регіональному та національному масштабі.

Визначено, що теоретичним оформленням адекватної відповіді західних суспільствознавців на виклики глобалізації та інформаційної революції стала концепція освітнього врядування. Її філософським підґрунтям стали постмодерністські підходи до теорії управління та організації – критична та практична філософія, постструктуралізм і т.п. Концепція освітнього врядування робить акцент на формальних та неформальних мережах, мінімально ієрархізованих формах гнучкого регулювання освітніх процесів, на відкритості та підзвітності суб'єктів врядування всіх рівнів, на «самокерованості» освітніх систем. Концепція має чітку антибюрократичну спрямованість. Освітнє врядування – це політичні інститути та інституції, закони та звичаї, які визначають єдині правила гри для усіх без виключення учасників процесу управління освітою – державних органів, навчальних закладів, бізнесових структур, громадських та професійних організацій тощо.

В українському дискурсі зазначена проблематика розробляється в контексті концепції державно-громадського управління. В роботі доведено, що її дотичність із західними підходами до проблем управління освітою поступово складалась, головним чином, по лінії розуміння функцій інституцій громадянського суспільства, їх ролі у формуванні освітньої політики. Подальша дослідницька робота в цьому напрямку передбачає зосередження спільних зусиль на вивченні наступних актуальних для українського суспільства проблем: особливості формування публічного простору, сфери громадського життя і громадської думки, їх впливу на діяльність державних органів, що здійснюють освітню політику; соціально-політичний потенціал відповідних груп та організацій громадянського суспільства у формуванні, висловлюванні та захисті інтересів освітян, споживачів освітніх послуг в процесі розробки, формування та здійснення освітньої політики в українському суспільстві.

Спільність проблематики у західному та вітчизняному дискурсі передбачає, як доведено в роботі, використання узгодженої термінології. Рух в цьому напрямку має відбуватись насамперед з боку українських дослідників, а саме – більш активного використання характерних для світового дискурсу підходів, що склались в процесі розробки концепції освітнього врядування. Це потребує відповідної її гармонізації із реальною мовною практикою та існуючою українською науковою традицією, що складалась у суспільствознавстві, використання термінів «управління освітою», «управління системою вищої освіти» тощо в процесі розробки відповідної тематики.

Зарубіжний досвід реформування управління системи вищої освіти на філософських та організаційних засадах освітнього врядування заслуговує найретельнішого вивчення з точки зору його творчого застосування в наших умовах. Один із напрямів – це активна участь українських вчених у розробці обґрунтованих типологій освітнього врядування на всіх рівнях – місцевому, регіональному, національному та західноєвропейському. Робота в цьому напрямку сприятиме обґрунтуванню теоретико-методологічних орієнтирів у дослідженні конкретно історичної практики освітнього врядування. Порівняльні моделі мають стати важливим інструментом вивчення трансформаційних процесів, що відбуваються в сфері управління освітою в пост-комуністичних країнах, насамперед, Україні, Росії та Білорусії. Ці процеси, зміст яких визначається суперечностями та особливостями переходу від командної системи до системи, орієнтованої на попит, має стати об'єктом особливої уваги українських вчених, їх орієнтації на тісне та плідне співробітництво із зарубіжними дослідниками.

Порівняльний підхід має стати домінуючим і у дослідженні проблем внутрішнього врядування вищих навчальних закладів. Ключова проблема – університетська автономія, її зміст та перспективи в умовах глобалізації та інформаційної революції, комерціалізації освіти. Потребують глибокого вивчення та осмислення організаційні зміни у внутрішньому врядуванні вищих навчальних закладів європейських країн, в яких, в контексті здійснюваних

реформ у вищій освіті, прийнято нові закони про вищу освіту, зокрема, у Фінляндії, Польщі та інших країнах. Перш за все, об'єктом уваги мають стати зміст стратегічного планування в сучасних умовах, особливості інноваційних політик органів університетського врядування, сучасних систем оцінювання та наслідки їх впровадження.

Основні положення дисертації викладено у таких публікаціях автора:

1. Малиновська О.Л. Стратегічне планування в освітньому врядуванні / О.Л. Малиновська // Нова парадигма: [журнал наукових праць] / голов. ред. В.П. Бех; Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова; творче об'єднання «Нова парадигма». – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – Випуск 100. – С. 22-31.
2. Малиновська О.Л. Сучасний дискурс теорії управління освітою – зміна парадигми / О.Л. Малиновська // Гілея (науковий вісник): [зб. наук. праць] / [Гол. ред. В.М. Вашкевич]. – К., 2011. – Випуск 50. – С. 538-543.
3. Малиновська О.Л. Формування сучасного дискурсу управління освітою / О.Л. Малиновська // Гілея (науковий вісник): [зб. наук. праць] / [Гол. ред. В.М. Вашкевич]. – К., 2011. – Випуск 51. – С. 436-439

АНОТАЦІЇ

Малиновська О.Л. Освітнє врядування в умовах глобалізації та інформатизації. – Рукопис

Дисертація на здобуття наукового ступеню кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.10 – філософія освіти. Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2012.

Дисертація присвячена філософському аналізу теорії і практики освітнього врядування в умовах глобалізації та інформатизації суспільства. Обґрунтовується визначення освітнього врядування, розкривається його філософське підґрунтя, чітка антибіюрократична спрямованість. Особлива увага приділяється обґрунтуванню критеріїв типологій зовнішнього освітнього врядування, визначенню теоретико-методологічних орієнтирів у дослідженні його конкретно-історичної практики. В процесі дослідження внутрішнього освітнього врядування головним об'єктом аналізу є університетська автономія – її теоретичні моделі та практика їх втілення в умовах глобалізації та інформатизації.

В українському дискурсі проблема освітнього врядування розробляється в контексті концепції державно-громадського управління. В роботі розкриваються тематичні та концептуальні напрями її дотичності із західними підходами до проблеми управління освітою. Один із них – розуміння функцій інституцій громадянського суспільства, їх ролі у формуванні освітньої

політики. Спільність проблематики у західному та українському дискурсі передбачає наявність узгодженої термінології.

Ключові слова: освіта, управління, врядування, урядування, освітнє врядування, глобалізація, інформатизація, університет, автономія.

Малиновская Е.Л. Управление образованием в условиях глобализации и информатизации. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.10 – философия образования. Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2012.

В работе осуществлен философский анализ теории и практики управления образованием в условиях глобализации и информатизации. Обосновывается методологический потенциал социокультурного дискурс-анализа как теоретико-методологической основы диссертации. Глобализация и информационная революция формирует новые дискурсивные формации – научные парадигмы, сердцевину которых составляет идея информации как главного фактора современной общественной жизни. В работе раскрыты содержание и направление кардинальных изменений в представлениях об организации власти и управления в социальных системах, прежде всего в образовании. Эти изменения происходят прежде всего в культурно-цивилизированном и информационно-коммуникативном измерениях.

В работе уточнено содержание ключевых категорий, которые используются в западном и украинском дискурсах, насколько они согласовываются между собой. Сопоставляется терминология, используемая украинскими исследователями, с англоязычной, которая является интегрирующей для мирового содружества ученых. Определяется характер связи новой терминологии с теми основными концепциями управления образованием, которые продуцирует философия, политическая наука и наука управления.

Предметом особого внимания является анализ обоснованных в западном обществоведении развернутых классификаций и типологий моделей управления образованием, которые имеют следующие ключевые показатели: характер национального государства (nation-state) и особенности государственного управления образованием. В работе рассматриваются такие основные модели: модель «государство-контролер», модель «государство-смотритель», «рыночная модель».

В диссертации анализируются основные положения современной философии европейского опыта управления образованием, ориентированного не на директивное, а на стратегическое планирование, основополагающим принципом которого являются: результативность, актуальность и своевременность, доверие между всеми заинтересованными сторонами.

Характерной особенностью современной теории и практики управления высшим учебным заведением является переориентация его управленческих структур с иерархических на органичный тип. Акцент делается, как в западном,

так и в украинском обществоведении, на системном подходе к изучению и внедрению современных управленческих практик. Особое внимание в работе уделяется анализу следующих характеристик системы управления высшим учебным заведением: стабильность, подотчетность, инновационность, открытость, эффективность.

Ключевой элемент современной системы управления высшим учебным заведением – автономия, уровень ее реализации на практике. В работе анализируются две ее исторически сложившиеся на определенной философской основе модели – «болонская» и «парижская», реализация которых происходила в соответствии с особенностями конкретных исторических традиций. В Украине, в отличие от европейских стран, эти традиции практически отсутствуют. В этом одна из причин существования в определенной степени упрощенных подходов к пониманию социальных конструкторов университетской автономии.

Ключевые слова: образование, управление, управление образованием, глобализация, информатизация, университет, автономия.

Malynovska O.L. Educational governance in the age of globalization and informatisation. – Manuscript.

Thesis for a scientific degree of the Candidate of philosophical sciences under the specialty 09.00.10 – Philosophy of Education. National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2012.

Thesis is devoted to philosophical analysis of theory and practice of educational governance in the context of globalization and informatisation of society. Political, ideological, theoretical and methodological conditions that attract attention of the western scholars in the mentioned topic are presented in the thesis.

Definition of educational governance, its philosophical basis and clear antibureaucratic dimension is asserted in the thesis. Special attention is paid to the substantiation of the typology criteria of the external educational governance and determination of the theoretical and methodological checking points in a study of the specific historical practice of the educational governance. In the process of analysis of the internal educational governance, special attention is paid to the autonomy of university – its theoretical models and practice of implementation in the context of globalization and informatisation.

In the Ukrainian discourse the problem of the educational governance is elaborated in the framework of the concept of state and public administration. Thematic and conceptual ways of the current research and its conformity with the western approaches to the problem of educational governance are presented in the thesis. One of them is proper understanding of the role and functions of the civic society institutions, their role in the process of education policy formation. Similarity of problematics in the Western and Ukrainian discourses, to which special attention is paid in the thesis, provides for existence of the coherent terminology.

Key words: education, administration, governance, government, educational governance, globalization, informatisation, university, autonomy.

Підписано до друку 20.02.2012 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Наклад 100 прим. Зам. № 106
Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію ДК № 1101 від 29.10.2002. (044) 234-75-87.
Віддруковано в друкарні Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова (044) 239-30-26.

НБ НПУ

100153236

скажу вам